

tující kritéria, podle nichž se bude ve své práci řídit. Vzhledem k omezenému rozsahu této knihy, který dovoluje spíš jen informativní nastínění dané problematiky, rozhodly se autorky upustit od formy chronologického výkladu a zvolily podobu tematických kapitol, které umožňují ucelenější poučení o jednotlivých oblastech a aspektech kulturního vývoje. Kniha se také programově zabývá pouze kulturou tradiční, to jest kulturou do šedesátých let 19. století, kdy náhlý a silný impakt západních vlivů dal dalšímu kulturnímu vývoji v zemi nový směr.

Přírodní podmínky

Zeměpisná poloha, podnebné podmínky a ostrovní charakter Japonska výrazně ovlivnily kulturně historický vývoj země a národa. Odloučenost souostroví uprostřed moří přinášela s sebou v různých obdobích jak klady, tak zápory. Na jedné straně chránila Japonsko před přímými útoky zvenčí, ale na druhé znamenala pro zemi i údobí izolace od vývoje v ostatních částech Asie a světa. Přesto však vzdálenost Japonska od asijské pevniny nebyla nikdy tak veliká, aby byla nepřekročitelná a aby Japonsko nebylo schopno odtud přejímat kulturní podněty a vlivy, byť s jistým zpožděním.

Japonské souostroví se táhne v podobě několikrát prohnutého oblouku od severovýchodu k jihozápadu východně od asijského kontinentu v délce téměř 3000 kilometrů, a to od 45. rovnoběžky severní šířky (protínající nejsevernější část ostrova Hokkaidó) až po 24. rovnoběžku severní šířky, na níž leží nejjižnější ostrůvky souostroví Rjúkjú (ještě jižněji je souostroví Ogasawara, rozkládající se východním směrem v Pacifiku). V Evropě by tedy severní části Japonska ležely na úrovni Benátek, zatímco jeho nejjižnější ostrovy by se ocitly uprostřed saharské pouště. Celé souostroví sestává z více než tři tisíc ostrovů a ostrůvků. Hlavními ostrovy jsou Honšú (228 000 km²), Hokkaidó, dříve nazývané Ezo (77 900 km²), Kjúšú (35 660 km²) a Šikoku (17 760 km²); v menší i větší vzdálenosti od nich jsou v okolních mořích rozseta četná menší souostroví a ostrovy, jako Okinawa (1185 km²), Oki, Gotó, Izu, Cušima, a hluboko na jihu pak souostroví Ogasawara a Ió.

Celková rozloha Japonska podle nejnovějších měření činí 377 708 km². V porovnání s okolními zeměmi, jako je Čína a Sovětský svaz, působí Japonsko při pohledu na mapu dojmem poměrně malé země, avšak v evropském měřítku by patřilo k zemím spíše velkým, neboť je přibližně třikrát větší než Československo, o pětinu větší než Itálie a o sto padesát procent než Velká Británie.

Souostroví oblévá na východě Tichý oceán, na severu Ochotské moře, na západě Japonské a Východočínské moře. Mezi ostrovy Honšú, Šikoku a Kjúšú leží mělké vnitrozemské moře Setonaikai neboli Vnitřní japonské moře s četnými ostrovy a průlivy. Nejhlubší z moří omývajících japonské břehy je Tichý oceán, v jehož dně se východně od hlavních ostrovů táhne až 10 kilometrů hluboká trhlina, tzv. Japonský příkop (Izu-Ogasawara kaikó), a východně od souostroví Rjúkjú přes 7 kilometrů hluboký Rjúkjúský příkop. Nejmělkčí je Východočínské moře s hloubkou mezi 33 a 2000 metry. Rovněž Japonské moře je poměrně mělké. Má hloubku kolem 2000 metrů, ale v jeho střední části jsou mělčiny hluboké pouze 200 až 400 metrů. Ostrovní charakter země učinil z obyvatel Japonska národ rybářů – neboť již od doby kamenné pro ně moře představovalo bohatý zdroj potravy živočišného i rostlinného původu – nikoli však národ dálkových mořeplavců. Úžiny mezi Japonskem a asijskou pevninou se staly koridorem, kudy se do Japonska dostávaly kulturní vymoženosti z vyspělé Číny, a proto se zájem Japonců upínal vždy spíše k protilehlému asijskému kontinentu než k neznámým vodstvům Pacifiku na východě.

Japonské ostrovy leží v oblasti, kde se setkávají kry zemské kůry, pohybující se různými směry. Proto vývoj jejich povrchu není ještě ani dnes ukončen, o čemž výmluvně svědčí zdvihy a poklesy půdy způsobené tlaky při pohybech zemské kůry. To vede k silné tektonické činnosti a častým zemětřesením. Japonské ostrovy jsou vlastně sopečným pohořím strmě se vypínajícím nad hladinu moře. Jejich základní tvar vznikl ve třetihorách a v dávné geologické minulosti Země souvisely s asijskou pevninou, od níž se oddělily na počátku čtvrtohor. Povrch ostrovů dále dotvářela silná vulkanická činnost. Na japonském území je kolem 265 činných i vyhaslých sopek, z nichž padesát silně soptilo i v historické éře. Průměrně jednou za tři až pět let je některá z částí Japonska postižena silným zemětřesením.

Povrch země je z více než tří čtvrtin tvořen horami a vysočinou, patřícími ke dvěma horským systémům. Tyto systémy od sebe oděluje příkopová propadlina Fossa magna, která příčně přetíná střed ostrova Honšú ve směru Japonské moře – Pacifik. V centrální části Honšú dosahují horstva výšky kolem 3000 metrů. Nejvyšší horou Japonska je Fudžisan, dřímající sopka krásného kónického tvaru, jejíž vrchol se tyčí do výše 3776 metrů. Na ostatních ostrovech jsou horská pásma vysoká kolem 2000 metrů. Vzhledem k tomu, že japonská horstva jsou poměrně mladá, vyznačují se ostrými, pitoreskními štíty a tvary; ve starších dobách představovaly jejich strmé horské hřbety těžko překročitelné přírodní překážky při styku mezi jednotlivými kraji a provinciemi.

Japonsko po celou svou historii oplývalo bohatstvím vody. Země má hustou říční síť, avšak řeky jsou krátké a většinou nesplavné, neboť se úzkými horskými údolími prodírají prudce k moři. Dolní toky řek v nížinách se vyznačují širokými kamenitými řečišti, která se zaplňují jen při prudkých sezónních deštích a tajfunech. Nejdelší řekou Japonska je Šinanogawa (369 km) ústící do Japonského moře, z dalších největších řek jmenujme Išikari na ostrově Hokkaidó, Tonegawu a Tenrjúgawu ústící do Pacifiku. Při ústích nejmohutnějších řek leží nepřítis početné nížiny, jako je nížina Kantó při ústí řek Tamagawa, Arakawa a Edogawa, nížina Nobi při ústí Kisogawy a Šónaigawy a nížina Išikari při ústí řeky Išikari.

Od vzniku státu až do šedesátých let minulého století se území Japonska měnilo jen minimálně. Pouze v roce 1609 se rod Sacuma z jižního Kjúšú zmocnil nadvlády nad Rjúkjúským královstvím, do té doby nezávislým. Hokkaidó bylo ve starších dobách považováno za odlehlou severskou končinu obývanou národností Ainu, avšak od doby Edo postupovala jeho kolonizace japonskými osadníky. Pokud jde o obyvatelstvo, odhaduje se, že v druhé polovině období Edo měla země kolem 28 až 30 miliónů obyvatel, z toho město Edo mělo roku 1723 přes půl miliónu obyvatel a v roce 1800 již nejméně milión. O nejstarších dobách existují jen přibližné odhady počtu obyvatel.

Tvar a zeměpisná poloha japonského souostroví, které se táhne přes více než dvacet rovnoběžek severní šířky, jsou rozhodující i pro jeho podnebné a teplotní podmínky. Oblasti západně od střed-

ní části ostrova Honšú, ostrov Šikoku, Kjúšú a souostroví Rjúkjú mají klima subtropické, přičemž nejjižnější ostrovy Rjúkjú mají již znaky podnebí tropického. Střední a severní část ostrova Honšú a většina ostrova Hokkaidó mají podnebí mírné, avšak některé nejsevernější kraje při Ochotském moři nesou znaky podnebí subarktického. Již z těchto několika údajů je patrné, že některá poetická přívíska Japonska, jako „země věčného jara“, jsou pro naprostou většinu země nepřiléhavá, neboť pro mnoho oblastí jsou typické značné rozdíly mezi létem a zimou. Jihozápadní Japonsko má dlouhá, horká léta a krátké, mírné zimy. Střední Japonsko horká léta a krátké, poměrně chladné zimy. Sever země pak mírně teplá léta a dlouhé, tuhé zimy. Avšak klima v jednotlivých částech země je ovlivňováno celou řadou dalších faktorů, jako jsou monzuny, mořské proudy a tajfuny.

Monzuny nepostihují Hokkaidó, ale jsou velice důležité, a dokonce rozhodující pro podnebí různých částí ostrova Honšú. V zimě přichází monzun z asijské pevniny a přináší s sebou chladný vzduch a hojné srážky v podobě sněhu. Proto kraje při pobřeží Japonského moře, oddělené od pacifického pobřeží ostrova vysokými hřebeny hor, bývají po dlouhé zimní měsíce zaváty i několikametrovými vrstvami sněhu a tradičně se jim přezdívá „sněhová země“. Letní monzuny naopak vanou z jihovýchodu od Tichého oceánu a od poloviny června do první dekády července způsobují období dešťů.

Kolem japonského souostroví proudí dva silné mořské proudy: teplý Kurošio a chladný Ojašio. Kurošio má v západní části Pacifiku obdobnou roli jako Golfský proud v Atlantiku – přináší z jižních částí Tichého oceánu stále teplé vody a podstatně otepluje klima většiny japonského pacifického pobřeží. Jeho větev zvaná Cušimský proud zmírňuje podnebí na západním pobřeží hlavních ostrovů až po Hokkaidó. Studený proud Ojašio směřuje v Tichém oceánu naopak, od Ochotského moře k jihu, a přináší s sebou hojnost ryb.

Tropické cyklóny zvané tajfuny se rodí v Tichém oceánu poblíž rovníku a k japonskému souostroví míří hlavně v srpnu a v září.

Výřez mapy souostroví Rjúkjú na str. 15 se vztahuje jak na historické *kuni*, tak na moderní prefektury.

Jsou provázány silnými lijáky, někdy i příbojovými vlnami, a zejména na Rjúkjú a na jižních březích Kjúšú, Šikoku a Honšú působí těžké škody, neboť bývají příčinou povodní a sesuvů půdy. Občas postihují i vnitrozemské oblasti větších ostrovů. Vzhledem k tomu, že přinášejí hojné dešťové srážky, jsou zároveň i zdroji vody pro sušší podzimní a zimní období. Východní břehy souostroví jsou čas od času ohrožovány tzv. *cunami*, přílivovými vlnami, vyvolanými obvykle podmořskými zemětřeseními v celé pacifické oblasti, jejichž epicentra jsou někdy vzdálena tisíce kilometrů.

Značně rozdílné klimatické a přírodní podmínky v jednotlivých částech souostroví učinily Japonsko domovem bohaté škály živočišných i rostlinných druhů. Na začátku historické doby, tedy přibližně před půldruhým tisíciletím, kdy byla japonská vegetace a zejména lesy ještě takřka v přirozeném, původním stavu, existovaly v přírodě zřetelné hranice mezi jednotlivými zónami, a to jak podle zeměpisné šířky, tak i podle nadmořské výšky. Avšak v průběhu staletí byla země stále intenzívněji obdělávána, a tím se přirozené hranice zón stíraly. Vzhledem k hornatému charakteru země byla vždy značná část japonského území porostlá lesy, které se původně dělily do tří pásem; na ostrově Hokkaidó jsou ve vyšších polohách a při Ochotském moři domovem severské lesy připomínající sibiřskou tajgu, avšak na zbývající části tohoto ostrova i v severních a středních krajích ostrova Honšú převládají jehličnaté a smíšené lesy mírného pásma. Pro Kjúšú a Rjúkjú jsou typické lesy subtropické. Postupně byly lesy obnovovány uměle, což ovlivnilo jejich ráz, neboť při výsadbě se dávala přednost jehličnanům, zejména japonskému cypřiši a kryptomerii a černo-
korým i červenokorým borovicím. Z nejběžněji se vyskytujících dřevin uveďme japonský dub *nara*, borovici, kryptomerii *sugi* (*Cryptomeria japonica*) a japonský cypřiš *hinoki* (*Chamaecyparis obtusa*), javor, kastrovník, smrk, několik druhů moruší, kamélie, sakuru, jinan, tomel (*Diospyros kaki*) a slivoň *ume*. Na jižních ostrovech se daří rozmanitým druhům palem a subtropických i tropických rostlin a po celém souostroví roste mnoho druhů bambusu.

V průběhu historické éry zdomácněly v Japonsku i rostliny, které sem byly dovezeny z Číny, především důležité kulturní plodiny jako rýže, čajovník a škumpa lakodárná, ale také květiny,

například chryzantéma, narcis, pivoňka a řeřicha. Okrasné květiny a keře začali Japonci s oblibou pěstovat v zahradách i v květnících zejména od období Edo. I když v Japonsku roste řada endemických rostlinných druhů, mnohé naopak připomínají flóru mírného pásma kdekoli na světě, tedy i u nás.

Mimořádně hojná je flóra i fauna mořská. V pobřežních vodách se od nejstarších dob intenzívně lovily a těžily různé jedlé řasy, škeble, mušle, mořští krabi, garnáty, sépie, chobotnice a nepřehledné bohatství ryb. Kdybychom se pokusili vyčíslit veškerou japonskou faunu statisticky, zjistili bychom, že zde žije dva až čtyři tisíce druhů ryb, více než třicet tisíc druhů hmyzu a členovců, kolem čtyřiceti druhů obojživelníků včetně vzácného sladkovodního mloka obrovského, sto deset druhů savců, přes čtyři sta druhů ptactva a čtyřicet sedm druhů plazů. Na japonském souostroví žijí živočichové příslušející k tropické fauně jihovýchodní Asie, živočichové mírného pásma, stejní jako v Číně a Koreji, i živočichové sibiřského subarktického pásma. Mezi japonskou faunou nalezneme i vzácné druhy, v jiných oblastech světa se nevyskytující. Jsou to zejména zástupci fauny ze souostroví Rjúkjú a Ogasawara, o nichž se soudí, že se od asijské pevniny oddělila mnohem dříve než hlavní japonské ostrovy.

Ze suchozemské fauny zaslouží zmínku velcí savci, jako liška, psík mývalovitý (*tanuki*), japonský jelen sika (*šika*), opice druhu makak (*Macaca fuscata*), na ostrově Hokkaidó žije velký medvěd hnědý a v severních a horských částech ostrova Honšú a Šikoku černý medvěd himálajský. Až do minulého století žili na ostrovech vlci a mezi hojné druhy patřili vždy divocí kanci a zajíci. V japonské přírodě hrozí člověku jen málo nebezpečí, neboť z jedovatých hadů žije na hlavních japonských ostrovech pouze zmije *mamuši*, avšak na souostroví Rjúkjú se vyskytuje prudce jedovatý, zhruba dvoumetrový had *habu*. Japonsko leží na cestě, kudy táhne stěhovavé ptactvo, a proto sem přilétají vlaštovky, labutě, divoké husy a kachny, kukačky i další stěhovaví ptáci. Dříve zde byli hojnými návštěvníky čápi a v literatuře, folklóru i v umění se často setkáváme s motivem jeřábů, volavek, kulíků a křepelek.

Příroda, opisně vyjadřovaná výrazem *kačo fúgecu* (květiny, ptáci, vítr, měsíc), byla odedávna hlavním inspiračním zdrojem japonských básníků, literátů a výtvarných umělců a rostlinná i zví-

řecí symbolika, prostupující veškerou japonskou kulturu, je živá v povědomí každého jednotlivce. Borovice, slivoň, bambus, želva, jeřáb, kapr – to nejsou pro Japonce pouhé botanické a zoologické názvy, nýbrž celé komplexy představ, asociací a významů, se kterými se v umění a literatuře vždy opětovně setkával. Jsou to všem srozumitelné symboly krásy, ctností, dlouhého života a štěstí, které nepotřebují dalšího výkladu. Podrobná znalost rostlin, hmyzu či ptactva, jejich charakteristických znaků a chování byla a je pro japonský národ ve všech dobách typická a svědčí nejen o detailním pozorování přírodních jevů v různých ročních obdobích a o důvěrném sblížení s přírodou, ale i o hlubším filozofickém chápání jejích zákonů.

Starší doba kamenná

Odpověď na otázku, odkdy na japonských ostrovech žijí lidé, zněla po dlouhou dobu zcela jinak, než zní dnes. Až do konce čtyřicátých let našeho století byli archeologové přesvědčeni, že příchod člověka na japonské souostroví je poměrně nedávného data, že spadá do doby kolem roku 4000 př. n. l. Předpokládali, že člověk osídlil ostrovy teprve tehdy, když se oddělily od asijského kontinentu, a že sem pravděpodobně přišel přes Korejský poloostrov a Korejskou úžinu. Měl to být člověk s již značně vyvinutou kulturou, který uměl vyrábět umělecky i technicky pozoruhodnou keramiku a používal opracované kamenné nástroje. Dnes však existují důkazy, že člověk poprvé osídlil japonské ostrovy již v době ledové, přesněji řečeno v pozdním pleistocénu. Po větší část pozdního pleistocénu bylo Hokkaidó nedílnou součástí chladných sibiřských rovin, zatímco jižní části Japonska měly klimatické podmínky mírnější. Snížení úrovně světových moří obnažilo pobřežní šelfy, takže obzvláště v období před 20 000–18 000 lety se periodicky vytvářela spojení po souši mezi Korejským poloostrovem a ostrovy Honšú a Kjúšú. Skutečnost, že severní a jižní oblasti Japonska měly odlišné klimatické podmínky a byly spojeny s rozdílnými částmi asijské pevniny, způsobila, že v průběhu paleolitického období představovalo severní a jižní Japonsko oddělené kulturní sféry.